

9 Zrod moderní sociální politiky a sociální práce (2. polovina 19. století)

CÍLE KAPITOLY

Budete umět:

- Pochopit důsledky industrializace a druhé vlny průmyslové revoluce na vznik nových sociálních problémů.
- Porozumět novým formám sociální péče a sociální práce v západní Evropě a USA.

Získáte:

- Orientaci v přístupu moderních filozofických směrů k sociální problematice
- Přehled o významných osobnostech zakladatelského období sociální práce
- Znalosti základních norem sociálního zákonodárství a forem chudinské péče v českých zemích.

Budete schopni:

- Popsat a vyložit konstituování sociální práce jako profesního oboru
- Vysvětlit hlavní formy profesionální sociální práce před první světovou válkou
- Vymezit hlavní formy chudinské péče a péče o nezaměstnané, zajišťované veřejnoprávními a soukromými institucemi v českých zemích.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Tzv. světová ekonomika, „druhá průmyslová revoluce“, nová průmyslová odvětví, volný pohyb pracovních sil, rozvoj dopravy a spojů, světové hospodářské krize, imperialismus, koloniální expanze, demografický růst, koncentrace obyvatelstva, transatlantické vystěhovalectví, evropské koloniální migrace. Marxismus (K. Marx – beztřídní společnost, sociální rovnost a komunistické rovnostářství), pozitivismus (A. Comte – altruismus, solidarismus), anglický pozitivismus (J. S. Mill – utilitarismus, liberalismus, individuální svobody, výchova k demokracii, H. Spencer – evolucionismus, družstevní kooperace), nový liberalismus (T. H. Green – ochrana veřejného dobra, L. T. Hobhouse – tzv. nový tradeunionismus, F. Naumann – spojení liberalismu a protestantismu, porozumění kapitalistů a dělníků), novotomismus a katolická sociální nauka (F. Le Play – „sociální mír“,

Ch. Perin – spojení katolicismu s liberalismem, W. E. von Ketteler – vytváření dělnických spolků a sdružení, sociální zákonodárství, korporativismus, dělnická pracovní družstva, R. de la Tour – tzv. katolický korporativismus, encyklika Rerum novarum). Dvě etapy vývoje sociálního státu do roku 1914, záp. Evropa – elberfeldský systém, Společnost pro organizaci dobročinnosti (Charity Organization Society, COS), almoners, Gildy pomoci, USA – YMCA, YWCA, skauting, United Way, Armáda spásy (Salvation Army), Národní konference sociální práce (National Conference of Social Work). Etatizace chudinské péče, Bismarckovy reformy a státní systémy sociálního pojištění. Octavia Hill (Londýn, skupinová a komunitní práce, rozvoj sociální bytové politiky, komunitní systém života, zpřístupnění kulturních hodnot). Tzv. hnutí usazování (Settlement House Movement): S. A. Barnett (East End, pokus o systematickou komunitní práci, Toynbee Hall, poradenství, první pokus o soustavnou supervizi), S. Coit (New York, Gilda sousedství, Neighborhood Guild), J. Adams (Chicago, Hull House – pomoc přistěhovalcům, centrum kultury a umění i sociálního výzkumu, profesionalizace žen v sociální práci, mírové hnutí). Sociální výzkumy v Anglii na konci 19. st.: Ch. Booth (statistický i etnografický výzkum chudoby v Londýně, mapa Londýna), B. S. Rowntree (podnikatel, sociolog a sociální reformátor, výzkum chudoby v Yorku, minimální příjem, teorie „cyklu chudoby“ – vliv na sociální reformy, pokračování ve 30. a na přelomu 40. a 50. let). Sociální případová práce: M. E. Richmond (Russel Sage Foundation v New Yorku, rozvoj sociálního školství, komplexní principy přímé sociální práce v praxi, sociální případ, sociální diagnóza, vědecká metodologie profesionální sociální práce, zapojení psychologie, sociální prostředí). Vznik specializovaných škol, medicinská terminologie.

Domovský zákoník, chudinský řád, obecní chudinské pokladny, stravovací stanice, péče o mládež (vychovatelna, polepšovna, sirotčinec), protitulácké zákony, nezaměstnanost; dělnické spolky, odbory.

PRŮVODCEM STUDIEM KAPITOLY

V úvodu je stručně charakterizován vznik a vývoj tzv. světové ekonomiky včetně prvních světových hospodářských krizí a jejich sociálních důsledků, růst populace a zámožské migrace evropského obyvatelstva. Dále je připomenut přístup vybraných moderních filozofických směrů vznikajících v tomto století (marxismu, pozitivismu, nového liberalismu a novotomismu, resp. katolické teologie) k sociální problematice. Text si všímá posilování role charitativních organizací i rostoucí úlohy státu v sociální oblasti včetně zavádění státních

systemů sociálního pojištění od 80. let 19. století v Evropě i USA. Prostřednictvím medailonků zakladatelek a zakladatelů sociální práce ve Velké Británii a USA pak zachycuje přechod od laické sociální práce k specializovanému profesnímu oboru, snahy o jeho zvědečtění i genezi hlavních metod profesionální sociální práce.

Podkapitola věnována českým zemím přibližuje vývoj chudinské péče, která byla od r. 1863 svěřena obcím, popisuje formy pomoci i represí, které mohly být vůči klientům použity. Je představen přístup k nezaměstnaným v českých zemích a proměna vnímání těchto lidí na přelomu 19. a 20. století, změny péče o děti i základní instituce, které ji zajišťovaly.

9. 1 Vznik světové ekonomiky

Ve druhé polovině 19. století se konstituuje tzv. světová ekonomika, pro kterou je typická obchodní výměna mezi všemi obydlými oblastmi světa. Došlo k rozvoji masové a sériové průmyslové výroby především v nejvyspělejších zemích světa (Británie, sjednocené Německo, Francie, Spojené státy). V západní, částečně i střední Evropě a v USA byla do sedmdesátých let 19. století dovršena průmyslová revoluce, a začíná její nová etapa, nazývaná též „druhá průmyslová revoluce“, pro kterou jsou příznačné četné vědecké objevy a vynálezy, využití elektrické energie v širokém měřítku, specializace výroby a rozvoj „nových“ odvětví, především chemického a elektrotechnického průmyslu. S tím souvisí mimořádný růst volného zahraničního obchodu (i když na konci 19. století došlo k určitému návratu protekcionismu) i volný pohyb pracovních sil. Výsledkem koloniální expanze byla specifická podoba kolonialismu na přelomu 19. a 20. století, výrazně rostla i hospodářská konkurence mezi velmocemi. Jestliže v polovině 19. století hrála vedoucí roli ve světové ekonomice Velká Británie, počátkem 20. století se nejsilnější ekonomickou velmocí staly Spojené státy.

Došlo k obrovskému rozvoji dopravy a spojů. Do roku 1914 byla nejdůležitějším dopravním prostředkem železnice - jestliže v roce 1870 existovalo na světě 200 tisíc kilometrů tratí, v roce 1911 to bylo již více než milion kilometrů. Námořní doprava se zásadně změnila po roce 1875 díky využívání parníků s ocelovým trupem, stavbě Suezského a Panamského průplavu a severoatlantického spojení mezi Evropou a Amerikou, které spojovaly i podmořské kabely. Od 80. let 19. století se rozvíjelo mezinárodní telefonické spojení a od konce století i spojení bezdrátové.

Nová vlna koloniální expanze začala v 80. letech 19. století tzv. „závodem o Afriku“, jenž se odehrával v období vrcholného imperialismu. Výrazně se rozrostlo především britské impérium, v jehož politice i ekonomice rozsáhlá koloniální říše hrála nesmírně důležitou roli. Jejím jádrem byla Indie, dále ji tvořily kolonie, v nichž převažovali britští kolonisté nad domorodým obyvatelstvem (Austrálie, Nový Zéland, Kanada a Kapsko a Natal, pozdější Jihoafrická unie) a ještě před první světovou válkou získaly status dominia (poloautonomního státu s právem na samosprávu), a tzv. „korunní kolonie“ s převahou domorodého obyvatelstva v Africe i Asii, v nichž se uplatňoval složitý systém nepřímé vlády (tou bylo také Irsko, řízené ale přímo britskou vládou). Imperiální snahy Francie v Africe a Indočíně měly vzhledem ke své nákladnosti problematické výsledky. Německé císařství získalo po svém vzniku v roce 1871 jen relativně malá území v Africe a Tichomoří, koloniální ambice Spojených států se vzhledem k nadbytku půdy, obrovskému vnitřnímu trhu a masivní trvalé imigraci z Evropy i Asie začaly projevovat až na přelomu století pronikáním do střední Ameriky, na ostrovy v Pacifiku i zesilováním vlivu v Japonsku, a zejména v Číně. Světová populace od roku 1850 do vypuknutí první světové války vzrostla z 1,1 miliardy na 1,65 miliard lidí, přičemž v Evropě se počet obyvatel zdvojnásobil z 226 milionů na 456 milionů lidí a zvýšila se i koncentrace obyvatelstva vzhledem k odchodu lidí z venkova do měst. Odlišná situace byla v USA, kde po většinu daného období žila a pracovala většina obyvatelstva na venkově a teprve krátce před válkou se poměr městského a venkovského obyvatelstva vyrovnal.¹

V těchto souvislostech je třeba připomenout také zámořské migrační procesy dvojího druhu: jednak transatlantické vystěhovalectví směřující především do USA, jednak evropské koloniální migrace. V prvním případě migrace probíhal ve čtyřech hlavních vlnách, mezi nimiž byly období poklesu související s hospodářskými krizemi. První velkou vlnu migrací ze západoevropských zemí od roku 1846 do poloviny 50. let, při níž emigrovalo v letech 1851 – 1855 na 340 tisíc lidí ročně, zastavila krize z let 1857 – 1859, považovaná za první světovou hospodářskou krizi. Druhá emigrační vlna v letech 1866 – 1875 začala po skončení občanské války v USA a v první polovině 70. let přiváděla do zámoří na 372 tisíc přistěhovalců ročně. Přerušila ji další hospodářská krize (1873 – 1879), načež začala mohutná třetí vlna v 80. letech, v jejichž druhé polovině přicházelo do USA v průměru na 779 tisíc osob ročně. Tehdy již vystěhovalectví ze severozápadní Evropy ustupuje do pozadí za vystěhovalectvím z jižní,

¹ STELLNER, F. *Hospodářské dějiny...*, s. 41-43.

jihovýchodní a východní Evropy a východní části střední Evropy, které se stalo po krizi z let 1890-1896 rozhodujícím faktorem nejmohutnější emigrační vlny v letech 1900 – 1915, kdy se průměrný počet vystěhovalců pohyboval mezi 1 345 – 1 389 tisíc ročně.²

Evropské koloniální migrace vzrostly od 80. let 19. století. V Británii předcházela přechodu od „kolonialismu volného obchodu“ k „liberálnímu imperialismu“ diskuse o imperiální emigraci a sociální reformě, jejímž výsledkem byl vznik nových koncepcí a programů vystěhovalectví. Zpočátku je prováděly četné nestátní podpůrné organizace, které mobilizovaly veřejné mínění a vytvářely trvalý tlak na státní instituce, s nimiž později částečně spolupracovaly a v roce 1910 vytvořily ve spolupráci Královským koloniálním úřadem stálý výbor. Např. unie zemědělských odborů přispěla jen v letech 1872 – 1881 k vystěhování 40 000 nezaměstnaných členů a jejich rodin, pomoc charitativních a filantropických organizací byla určena především vystěhovalcům bez prostředků (příslušný odbor Armády spásy uváděl, že od svého vzniku v roce 1903 do roku 1914 poskytl radu nebo podporu asi 80 000 vystěhovalců, ženské organizace podpořily více než 20 000 žen apod.) Významnou úlohu při ochraně a organizovaném vysílání dětí sehrál anglický chudinský lékař a filantrop Thomas Barnardo, jenž od roku 1865 zakládal v Londýně i dalších městech domovy, školy a nemocnice pro bezprizorné a hendikepované děti (Barnardovy domy), které na sklonku 19. století vytvořily asociaci, vysílající ročně asi tisíc chudých dětí do Kanady apod. Činnost těchto organizací tak přispěla k tomu, že státními orgány byla nakonec akceptována „zpočátku jen neochotně přijímána dvojkolejnost národní a imperiální ‘sociální politiky’.“³

9.2 Marxismus, pozitivismus, nový liberalismus a utilitarismus

9.2.1 Marxismus

Novým filozofickým směrem proklamujícím svoji vědeckost byl marxismus, jehož zakladatel Karel Marx (1818-1883) zpočátku patřil k tzv. mladohegelovcům, již ve 40. letech však vytváří s přispěním Bedřicha Engelse (1820 – 1895) vlastní učení. Hlavními zdroji marxismu byly utopický socialismus, německá klasická filozofie (zejména Hegel) a anglická klasická politická ekonomie (A. Smith, D. Ricardo). Marxismus je založen na přesvědčení, že objevil zákonitosti

² BADE, K. J. *Evropa v pohybu...*, s. 131-132.

³ Tamtéž, s. 166-169.

dějinného vývoje a je podle nich schopen změnit a řídit společnost. Nositelem těchto změn a pokroku je utlačované a zbídačelé dělnictvo, které v rámci třídního boje svrhne kapitalismus a nastolí novou beztřídní komunistickou společnost. Hybnou silou dějin a lidského bytí je materiální skutečnost, ekonomická základna, z níž vyrůstá nemateriální nástavba. Vyvlastnění výrobních prostředků a zespolečnění výroby je předpokladem pro nastolení sociální rovnosti a spravedlivé distribuce, která by se v komunismu měla odehrávat podle hesla: „Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“.

Z marxismu vycházelo jak sociální inženýrství, revoluční úsilí a komunistická ideologie vedoucí ke státnímu socialismu v totalitních režimech sovětského typu, který zkrachoval, tak sociálně demokratický proud usilující o postupné vyrovnání sociálních rozdílů evoluční cestou a vytvoření *welfare state*, jenž se ale od 70. let 20. století nachází v krizi a potýká se s řadou problémů. Existující rozsáhlá kritika marxismu upozornila z různých aspektů na řadu jeho problémů a omylů, přesto se v 60. – 70. letech minulého století prosadil ve společenských vědách i sociální práci vliv neomarxismu, kritizujícího západní konzumní společnost především z pozic „mladého Marxe“.⁴

9.2.2 Pozitivismus a utilitarismus

Dalším filozofickým směrem opírajícím se o vědecké poznání byl pozitivismus. Jeho zakladatel August Comte (1798-1857) byl několik let tajemníkem Saint-Simona a byl ovlivněn jeho představou o vytvoření sociálně spravedlivé a vědecky řízené společnosti. Comtova filozofie, jejímž úkolem je začleňovat nové objevy speciálních věd do obecné teorie, vychází ze zákona tří stádií, podle něhož každé lidské poznání prochází třemi vývojovými etapami (teologickou, metafyzickou a vědeckou čili pozitivní). Při jeho aplikaci na dějiny Comte dospívá k závěru, že lidstvo vstoupilo do pozitivní etapy svého vývoje. Chce proto vybudovat soustavu věd, v níž má mít ústřední postavení věda o společnosti – sociologie, která má studovat přirozený řád (sociální statika) i pokrok (sociální dynamika). Pokračováním sociologie je pak morálka, založená na altruistické lásce k lidem (Comte vytvořil pojem altruismus jako opak egoismu) a solidaritě, neboť člověk může existovat pouze v rámci a prostřednictvím společnosti; v souvislosti s Comtem se proto mluví o solidarismu v sociální politice.⁵

⁴ VALEŠ, L. *Dějiny politických...*, s. 224-228. – MATOUŠEK, O. *Filozofická témata...*, s. 65-68.

⁵ STÖRIG, H. J. *Malé dějiny...*, s. 345.

Pozitivismus se v polovině 19. století v Anglii prosazoval ve spojení s liberalismem a utilitarismem. Pozdější utilitarismus pravidla vychází z posouzení dlouhodobějších důsledků jednání podle určité zásady či pravidla a vychází z vyhodnocení pozitivních a negativních důsledků. Utilitarismus tedy chápe sociální užitek jako sumu jednotlivých užiteků nebo průměrný užitek, čímž „odsouvá hledisko podílové spravedlnosti“. Problémem utilitarismu je relativnost štěstí (užitku) i jeho posouzení z kvantitativních (jedinec-skupina, menší – větší skupina) i kvalitativních hledisek (např. krátkodobá či dlouhodobá maximalizace užitku, rozdílné chápání individuálního štěstí atd.).⁶

Benthamův utilitarismus se spojuje s myšlenkami Comtovými a liberální názory v díle Johna Stuarta Milla (1806-1873). Na rozdíl od Benthama se domníval, že jednotlivé druhy štěstí se kvalitativně liší (např. hra v karty a pěstování hudby), shodoval se s ním však v tom, že dobro je založeno jen na štěstí. Snažil se také sladit zájmy jednotlivce a společnosti, za důležitou motivační hodnotu považoval altruismus. Nejvyšší lidskou hodnotou pro něj byla svoboda, zejména právo na svobodu názoru. Byl stoupencem zastupitelské demokracie, v níž budou vládnout ti nejlepší, a obával se tyranie většiny; proto navrhoval, aby vzdělaní lidé měli ve volbách dva hlasy. V těchto souvislostech zdůrazňoval nutnost zapojení občanů do politiky jako součást výchovy nižších vrstev a nutnost jejich vzdělávání, stál u zrodu moderního feminismu, přimlouval se za provádění potřebných sociálních reforem a působení státu jako prostředníka při řešení sociálních konfliktů.⁷

Konečně je třeba připomenout patrně nejvlivnějšího anglického filozofa a sociologa 19. století Herberta Spencera (1820-1903), přesvědčeného zastávce evoluční teorie, kterou aplikoval i na společnost. Tu přirovnával k obrovskému organismu, v němž by však zájmy jedince neměly být potlačeny. Vývoj směřuje od vojenské k průmyslové společnosti s minimalizací úlohy státu a kooperací výroby v tržní ekonomice. Varoval přitom před státním socialismem a spojením svobody s nezbytnou plánovitou organizací výroby viděl v dobrovolném vytváření družstev.⁸

9.2.3 Nový liberalismus

V posledních desetiletích 19. st. se mezi liberálními mysliteli v ekonomicky nejvyspělejších státech šíří kritika volného trhu a absolutizace individuální svobody, přičemž cestu k řešení

⁶ Tamtéž, s. 29-30. – VALEŠ, L. *Dějiny politických...*, s. 170-172.

⁷ VALEŠ, L. *Dějiny politických...*, s. 188-196.

⁸ STÖRIG, H. J. *Malé dějiny...*, s. 351-353.

sociálních problémů spatřovali v posílení sociálního zákonodárství. Ve Velké Británii k sociálním liberálům patřil např. politický filozof a reformátor Thomas Hill Green (1836 – 1882), od roku 1878 profesor morální filozofie v Oxfordu, jenž prvořadý význam přikládal veřejnému (společnému) dobru, které stát musí chránit i za cenu omezení individuální svobody. Podle profesora londýnské univerzity Leonarda Trelawney Hobhouse (1864 – 1929), filozofa a sociologa, liberálního sociálního reformátora a významného činitele dělnického a odborového hnutí, stoupence tzv. nového tradeunionismu, správné fungování společnosti vyžaduje existenci systému hodnoty/ceny a státního intervencionismu při zajištění práva na práci a spravedlivého odměňování. Vedle aktivního státu kladl důraz na komunitu a právo individuálního blahobytu.⁹ Friedrich Naumann (1860 – 1919) byl německý evangelický teolog, liberální politik a poslanec říšského sněmu za sociální demokracii, k jejímž zakladatelům patřil. Řešení sociálních problémů viděl ve spojení liberalismu a protestantismu, v hledání porozumění kapitalistů a dělníků.

9.2.4 Novotomismus a sociální učení katolické církve

Ve druhé polovině 19. století probíhá také formování moderního sociálního učení katolické církve, z níž vycházela její sociální politika, kterou od sklonku století určovala řada papežských encyklik (encyklika – papežský okružní list adresovaný biskupům k veřejnému čtení věřícím a označovaný podle úvodních slov). Jeho počátky jsou spjaty s osobností francouzského báňského inženýra a sociologa Fredericka Le Play (1806 – 1882), který vystoupil s myšlenkou „sociálního míru“. Základy společnosti podle něj tvoří rodina, náboženství, práce a vlastnictví, které má charakter obecní, rodinný a patronátní, spojený s průmyslníky a obchodníky, kteří by je měli řídit jako společné vlastnictví všech pracujících a pečovat o své zaměstnance. V duchu zásady, že reformy musí vycházet z pozorování faktů, rozpracoval techniky a inicioval řadu sociologických výzkumů rodiny, v nichž pokračovali jeho žáci.

Belgičan Charles Perin (1815 – 1905) se pokusil o spojení katolicismu s liberalismem. Přirozené ekonomické i společenské uspořádání se opírá o morální řád, liberalismus (resp. kapitalismus) bez křesťanské morálky upadá, je ji ale třeba podpořit institucemi patronátu jako dominantního nástroje péče majitelů o pracovníky, a sdružení pracovníků jako spojení

⁹ *Wikipedie. Thomas Hill Green.* [online] (citováno 1.9.2020). Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hill_Green. – *Leonard Trelawney Hobhouse.* [online] (citováno 1.9.2020). Dostupné na: <https://encyklopedie.vseved.cz/Hobhouse>. – *Friedrich Naumann.* [online] (citováno 1.9.2020). Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Naumann.

osob pracujících v jednom podniku, které se podílí na jeho řízení, majetku i organizaci práce a rozdělování zisku.

Německý biskup Wilhelm Emanuel von Ketteler (1811 – 1877) patřil ke skupině tzv. křesťansko-sociálních reformátorů. Liberalismus volné soutěže glorifikující svobodu při uzavírání pracovních smluv považoval za cestu k zotročení dělníků, východisko viděl jak ve vytváření dělnických spolků a sdružení, tak v aktivitě státu v oblasti sociálního zákonodárství. Značný důraz přitom kladl na ideu korporativismu a bezprostřední spojení práce i vlastnictví v dělnických pracovních družstvech.

O syntézu předcházejících názorů se pokusil René de la Tour (1834 – 1924) uspořádání společenského života – vyvedení z chaosu liberalismu a socialismu v rámci tzv. katolického korporativismu. Východiska pro uspořádání společenského života a jeho vyvedení z chaosu liberalismu a socialismu představovaly pevné formy života společnosti po vzoru středověku (Le Pay), naplnění ekonomiky křesťanskými hodnotami (Perin) a státní intervence (Ketteler). Společnost se měla opírat o sdružení rodin tvořících základ společnosti, o propojení státu s korporacemi představujícími ekvivalent cechů a o sociální mír.¹⁰

V roce 1879 bylo oficiální doktrínou katolické církve prohlášeno filozofické učení T. Akvinského (viz 5.2) v podobě tzv. novotomismu, z něhož vycházela sociální nauka katolické církve. Významným mezníkem v jejím vývoji a počátkem moderní katolické sociální politiky se pak stala encyklika *Rerum novarum* (Nových věcí) vydaná Lvem XIII. (1810-1903) v květnu 1891. Encyklika charakterizovala čtyři příčiny toho, že lidé žijí v „poměrech ubohých, které jsou nedůstojné člověka“.¹¹ Práci prohlásila za osobní vlastnictví pracujícího a zdůraznila její funkci jako součást poslání člověka i sociální dimenzi vzhledem k blahu rodiny i společnosti. Současně podpořila soukromé vlastnictví jako právo na vlastnictví věcí nezbytných pro rozvoj člověka i jeho rodiny a vymezila i další přirozená práva, zejména právo dělníků soukromě se sdružovat v odborech, právo na spravedlivou mzdu aj. Zdůraznila zásadu křesťanské solidarity a institucionální řešení sociálních problémů viděla v působení církve, státu a svépomocných organizací.¹²

¹⁰ RADWAN-PRAGŁOWSKI, J., FRYSZTACKI, K. *Spoleczne dzieje...*, s. 183-187.

¹¹ KOTOUS, J., MUNKOVÁ, G., PEŘINA, P. *Úvod do sociální ...*, s. 44. Příčiny sociálních problémů encyklika viděla ve zrušení cechů bez náhrady, vypuzení náboženství z principů křesťanské morálky z veřejného práva, rozmnožení lidu.

¹² Tamtéž, s. 44-45.

Také u protestantských církví vznikají nové požadavky a hnutí v sociální oblasti, kladoucí důraz na evangelijní principy sociální spravedlnosti, což se projevilo např. ve vzniku a činnosti nových charitativních organizací v nejvyspělejších zemích (Anglii, USA či Německu).